KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA
6. 1802

מאת

חסד למשה

מאת

דוד כהנא.

א.

דברים אחדים על אודות שיר קרמון שנמצא בואטיקאן ברומא, ולא נודע מי מחברו, ולכבוד מי נתחבר.

בספר קבץ על יד, שיצא ע"י חברת מקיצי נרדמים בשנת תרמ"ה, הביא לנו הרב החוקר הגדול מוה' שניאור זאקס נ"י במאמרו „חסד לאברהם" שיר קדמון ויקר מאד, שנמצא בואטיקאן ברומא, ע"י הרב החכם ד"ר ברלינר נר"ו. על גב השיר הזה נרשמו מאת כותב אלמוני רק המלות האלה: „חרוזות לא היו כמותן בכל ארץ ספרד לטובה"; ולא נודע מי הוא המחבר ולכבוד מי נתחבר; אך הח' רש"ז הראה לדעת שם במאמרו הנזכר, כי השיר הזה חבר לכבוד ר' אברהם בן עזרא ז"ל, בהתגוררו בארם נהרים, כי כן נמצא שמו העצמי אברהם, בהבית השלישי מן השיר, והוא: „בא בארם אברם, ונהרים בחבו"; וכן נזכר שֵׁם משפחתו בהבית התשיעי: „מרקו הרמחים מחשבות עזרה"; וכל עניני השיר יאמר הרש"ז יעידו ויגידו כי הכבוד והתהלה לא יכול המשורר האלמוני להגיד על איש אחר מבלעדי הראב"ע; ובעל השיר היה לדעתו אחד מן משוררי המזרח, והמליץ הנפלא אלחריזי מונה בס' תחכמוני שער י"ח בין משוררי מזרח הקדמונים את הרב שמריה וראש הישיבה זכריה, וגם את שיריהם יְנַגֵּן, וברוך היודע, מי הוא זה המחבר את השיר שלנו, אם הוא אחר מאלה השנים שזכר החריזי. ע"כ דברי רש"ז בקיצור.

והנה אף כי דברי הרש"ז טובים ונכוחים למראה עינים, בכל זאת אחר העיון והחקירה בעצם השיר נראה כי אין יסוד נאמן לדברי החוקר

הזה, וקשה לקבל את ראיותיו מכמה טעמים; א) בשיר הזה קרא המשורר את הראב"ע שתי פעמים בשם נביר, ולדברי בעל מעשה אפר לא היו להראב"ע ז"ל שתי פרוטות מימיו [1]) וכבר ידוע השיר ששר הראב"ע על רוע מזלו; אמנם הלחץ הזה הרגיש גם הרש"ז, ובא לתרץ כי המשורר קרא אותו בשם נביר, לא כי בעל כים היה, אך ורק ע"ש חכמתו. וכן קרא הראב"ע באחד משיריו את הר"ת בשם נביר; אבל הרש"ז לא הראה לנו להפך, כי הר"ת או איש אחר קראו להראב"ע העני והדל בשם נביר; ב) המשורר האלמוני יאמר בשירו:

וַיְמַן זְמַן הַמָּן לְעַם אַלְמָן,
לְחוּצִים אַף יְתוֹמִים, עַל יָדִיד יִבְטָחוּ,

וזאת לא יאות על הראב"ע כלל, רק על גביר גדול שעשה ברוב הונו וכספו טובות רבות לעמו, ויחלצם וישיעם מלחצם וענים; ג) עוד יאמר המשורר בשירו:

כִּימוֹת אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ יְהוּדִים נָחוּ

מכאן נראה היטב, כי הגביר הזה היה גדול וחשוב בעיני המלכות, ועמד לימין אחיו כמרדכי היהודי בשעתו, ובזכותו נצלו היהודים מחמת המציקים, וזאת אי אפשר להמליץ על החכם המסכן כראב"ע. ד) גם מליצת השיר נשגבה מאד, ובימי הראב"ע ואף הרבה שנים אחריו לא היו עוד משוררים נעלים כאלה בארץ המזרח כאשר הגיד החריזי, וז"ל: ראיתי קהלת מזרח אשר שם כבוד ה' זרח וכו', והשיר רחוק מהם ולהם לא יקרב, כרחוק מזרח ממערב [2]); ומטעמים האלה לא נוכל להסכים כלל עם הרש"ז שהשיר הנפלא הזה, המתוקן כהלכתו ומנוקד ומפורש ממנו בטוב טעם ודעת, סובב והולך על הראב"ע, וכי אחד מן משוררי המזרח חברו.

לכן אמרתי אחו"ה דעי גם אני, ואנסה להפיץ אור חדש על דבר השיר הזה, ואומר: אם נשים עין על השיר בשער הראשון מן ספר התרשיש [3]). ששר המשורר הגדול ר' משה בן עזרא, לכבוד הגביר

---

[1]) עיין בס' מעשה אפר (צד כג).

[2]) עיין בס' תחכמוני שער י"ח (ד' לה) דפוס אמ"ד.

[3]) ואפריין נמטיה לגבר חכם בעוז ה' דוד בינצבורג נ"י, שראה לזכות את עמו בספר היקר הזה „התרשיש" שהוציא אותו לאור בשנת תרמ"ו בתוך ספרי חברת מקיצי נרדמים, וכן יזכנו במהרה ביתר שיורי הרמב"ע, ומקרב לב נודה לו על חסדו זה.

ר' אברהם בן מאיר, נראה כי כל התהלות וההשבחות בלי שעור וערך שהאציל עליו בשירו עולות בד בבד עם דברי השיר הקדמון שנמצא בואטיקאן, וכמעט רוח אחד להם, ומכאן יצא לנו כדבר ברור שר' משה בן עזרא כתב את שניהם, ואב אחד הולידם, והגביר ר' אברהם אשר לכבודו שר המשורר את שירו הנמצא בואטיקאן, הוא לא הראב"ע, אך רק ר' אברהם בן מאיר קמניל מסרגוסה, שהיה וזיר ויועץ המלך [1], והוא עשה באמת גדולות וטובות לעמו בספרד, והציל אותם מידי לוחציהם, ולו נאה ולו יאה כל השבח הגדול הזה; ולמען חזק את דעתנו החדשה הזאת, נציג פה איזה חרוזים זה לעומת זה, ובזה נעשה חסד של אמת למשה ב"ע להשיב לו את שירו שאבד זה כמה שנים; בשיר הואטיקאני נאמר על הגביר ר' אברהם:

אֵלּוּ בִּימֵי־נַחַ גִּבּוֹר הָיָה,
יְחֻלְּצוּ בְּנֵי מַבּוּל וְלֹא יָמָחוּ,

ובמליצה הזאת רק באופן אחר אמר ר' משה ב"ע בספרו התרשיש (צד, כ"ז) על הגביר ר' אברהם בן מאיר קמניל, והוא:

אֵלּוּ בִּימֵי יוֹסֵף תִּהְיֶה,
מָמָּךְ שָׁבַר כָּל אִישׁ שִׁבְרוֹ.

עוד נאמר בשיר הואטיקאני,

לוּ שָׂר בְּיוֹם עֲנוּ בְּמַטֵּה אֲחָיו,
יְחֻבַּל עֹל, וְלֹא נָעֲקוּ וְלֹא נֶאֶנָחוּ.

וכמליצה הזאת בסגנון אחר אמר ר' משה בספרו התרשיש (צד, י"ז) על הגביר שלו:

לוּ יֶחֱזוּ תַּנִּים תְּמוּנָתוֹ,
אוֹ מִשְׁפָּתוֹ אֲחָזוּ מִדְבָּר.
אָז לָקְחוּ זֶמֶר מְקוֹם מִסְפֵּד,
גַּם יַעֲנָה לֹא שָׁכְנָה מִדְבָּר [2].

---

[1] עיין דיואן מרי"ה לגייגער (צד קמה) ובס' גנזי אקספורד בהקדמה (צד יד) ובס' גד"י לנרעץ חלק ו' (צד קיט).

[2] מדבר הראשון הוא מלשון מדברך נאוה (שה"ש ד', ג'), והשני מלשון מי זאת עולה מן המדבר (שם ג', ו').

עוד נאמר על הגביר ר' אברהם בשיר הואטיקאני,

לוּחוֹת בְּרִית מִכְתַּב אֱלֹהִים הוּא,
מְחֻקָּק עַל שְׁמוֹ, חָרוּת וְלֹא גְשָׁבָהוּ.

וכזאת ממש אמר עליו ר' משה כ"ע בצד ט' בספרו התרשיש:

יוֹם הַמְלִיכוֹ עַל עַם קָדְשׁוֹ,
שָׁם בּוֹ הָאֵל אֶת הָעֲדוּת.
וְלֵעִין שֶׁמֶשׁ הַזֹּאת שָׁם עַל
רֹאשׁוֹ נֵזֶר אֶת הָעֲדוּת.

גם סגנון המליצה בשיר הואטיקאני:

מָרְקוּ רְמָחִים מַחְשְׁבוֹת עֻזָּרָה

דומה ממש למליצתו בצד ט' בספרו התרשיש:

חֲנִיתוֹת מַחְשְׁבוֹת שִׁבְּלוּ מְרוּקִים.

וכונת המלות „מחשבות עזרה" בשיר של ואטיקאן הוא, כי כל היום יחשוב הגביר מחשבות איך לעזור לעמו כמו שאמר עליו בספרו התרשיש (צד, כ"ד) שמאלו לבשה קנאה וכו', וטובות זו לבד עזרה בצרות; ומחשבות עזרה הוא כמו מחשבות שלום (ירמיה כ"ט, י"א), והכונה מחשבות עזרה וישועה של הגביר והשר מרקו את הרמחים להלחם בם; „ועזרה" פה הוא שם מפעל ולא שם פרטי, ואין מזה ראיה כלל על הראב"ע, גם לא נאמר בן עזרא בפירוש; והמלות „בא בארם אברם ונהרים בחבו"; נאמרו בשיר רק ע"ד המליצה כאשר פירש אותן הרש"ז בעצמו אל נכון, שהוא לשון נופל על לשון: בא האב רם אל ארץ הרמה ונהרים טמונים בקרבו מי חכמה ודעת, כמו שאמר עליו בס' התרשיש (צד, ח') השר כמו נפש החכמה, והיא לו גו; וכן אמר עוד: אמנם מדינות בתבל כתרצה, מאין דרוך רגלך כם כנלים; ויכול להיות שלכבוד השר והגביר ר' אברהם חבר המשורר הגדול ר' יהודה הלוי את נוסחת המצבה הנפלאה הזאת:

הֲיֵדְעוּ הַדְּמָעוֹת מִי שְׁפָכָם
וְיֵדְעוּ הַלְּבָבוֹת מִי הֲפָכָם.

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

הֲפָכָם הוּא מְאוֹרָם תּוֹךְ רְנָבִים
וְלֹא יָדְעוּ רְנָבִים מַה בְּתוֹכָם.
בְּתוֹכָם שַׂר וְנָדוֹל תַּם וְיָשָׁר,
יֵרֵא הָאֵל וְאִישׁ נָבוֹן וְחָכָם [1]

והמשורר ר' משה בן עזרא חבר לדעתי את השיר הנמצא בואטיקאן לכבוד ר' אברהם בן מאיר קמניל, כמעט שעלה לגדולה למעלת וזיר אצל המלך, וזאת כונתו בשירו שאמר:

כַּף תָּקְעוּ הַיּוֹם וּבוֹ יִשְׂמָחוּ,
כִּימוֹת אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ יְהוּדִים נָחוּ.
רֹאשׁ שָׂמָנִים הַגְּבִיר יִמְשָׂחוּ [2].

אבל שירו בראש ספר התרשיש, וכן שירו בשער הראשון מן ספר התרשיש, וגם ספרו התרשיש עשה לכבודו ימים רבים אחרי כן; והמלות על שיר הואטיקאני „חרוזות לא היו כמותן בכל ארץ ספרד למובה", כונתן כמו שאמר החריזי: ושיר ר' משה בן עזרא ייטב בעיני המשוררים יותר מן אחרים בעבור מליצתו ונועם מלאכתו וכו' [3]; וגם בעיני הכותב האלמוני הנזכר עלה ר' משה ב"ע במלאכת השיר על כל משוררי ספרד הרבים.

ב.

השיר הקדמון שנמצא בואטיקאן ברומא.

טֶרֶם עֲצֵי־עֵדֶן בְּצִיץ יַפְרָחוּ,
הָרִים וְכָל־עֶשְׂבָּם וְיִשְׂנָא אָחוּ [4],
אֵד יַעֲלֶה לַשְׁקוֹת פְּנֵי אֶרֶץ וְחוּר

---

[1] עיין בס' גנזי אקספארד (צד, כז), ובס' תחכמוני לקעמף חלק שני (צד, רלז).

[2] וכעת נבין ג"כ טה שנאמר בשיר זה מקודם; כהנים תסול שמרו וכו', כי הזמן קץ בם וכו'; יען אחרי שנמשח היום הגביר כאפס ואין נחשבו בעת נגדו.

[3] עיין בס' תחכמוני שער י"ח (דף לה).

[4] כאשר חספר קבץ על יד לא נמצא בידי רבים, ע"כ אמרתי להביא פה את כל השיר הזה, ולבאר אותו רק מעט; משקל השיר הזה הוא: שלש פעמים ש"ת יתד בדלת וב"פ ש"ת יתד וג"ת בסוגר, מלבד הבית הראשון שמשקל הדלת הוא כמשקל הסוגר.

צוֹת , נִבְקְעוּ עֵינוֹת תְּהוֹם נִפְתָּחוּ .
בָּא בָּאֳרָם אַבְרָם וְנַהֲרַיִם בְּחֶד
בּוֹ , מַעְיְנוֹת בִּינָה , אֲזַי יִצְמָחוּ .
מַיִם עֲמֻקִּים גָּבְרוּ גָאוּ יְחֶד
פֵּשׁ סוֹד בְּלֶב עָמֹק , יַעֲדִי מִי שָׁחוּ [1] ,
אָשְׁיוֹת תְּבוּנָה בַּחֲדַר לִבּוֹ , וְחֶד
קוֹת הַתְּעוּדָה , עַל שְׂפָתָיו צָחוּ .
חֹשֶׁן כְּמִשְׁפְּטוֹ כְּתֻפָּיו שָׁם , וְחֶד
בַּר שָׁם , בְּאַבְנֵי הוֹד , וְלֹא יָזָחוּ .
לוּחֹת בְּרִית , מִכְתַּב אֱלֹהִים , הוּא ; מְחֶד
קַק עַל שְׁמוֹ , חָרוּת וְלֹא נִשְׁבָּחוּ .
גַּם כֹּל כְּלֵי מַעֲשֶׂה , וְכָל חָדָשׁ יְחֶד
דֵּשׁ , מִן שְׁעָפָיו מַחֲצִית יָקָחוּ .
מָרְקוּ רְמָחִים מַחְשְׁבוֹת עָזְרָה , וְחֶד
שִׁים הַרְרֵי עַד , אַף בְּנוֹת שִׁיר שָׁחוּ ;
חוֹמוֹת מְטִיל בַּרְזֶל בְּגוֹי פֶּלֶג נְחוֹ־
שָׁה , לוֹ כְּטִיט יָוֵן , וְתָפֵל טָחוּ .
קַרְנֵי רְאֵם קַרְנָיו , וְלוּא נָגְחוּ לְחֶד
מָם כַּגְּלָלִים שָׁם וְלֹא יְבָרָחוּ .
וּבְמַצְהֲלוֹת אַבִּיר עֲלֵיהֶם לֵיל יְחֶד
לַק , קוֹל חֲלוּשָׁה יַעֲנוּ יְצָוָחוּ .
אַשׁ בֶּעָשָׁן אַפּוּ תְּבַלְּעֵמוֹ , בְּחֶד
מוּ מִמְּקוֹמָם נֶדֶעֱכוּ נִמְלָחוּ [2] .

---

[1]) וכה יאמר נ"כ בס' התרשיש (צר , נג) „מצאו מי שחו" והוא מלשון הכתוב יחזקאל (מז , ה) .

[2]) ע"ד הכתוב (ישעיה נא , ו) שמים כעשן נמלחו .

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

אִלּוּ בְּמֵי־נַחַ גְּבִיר הָיָה, יְחַד
לַצּוּ בְּנֵי מַבּוּל, וְלֹא יִמָּחוּ.
יִסְתּוֹכְכוּ שָׁבֵי וְמַנֵּינוּ בְּחַד
פָּתוּ, וַיַּחְדָּיו עַל יָדִיד נִסְפָּחוּ.
אַף בַּשְּׁחִין פָּרְחוּ, בְּמוֹ פִּיהוּ יְחַד
בָּשׁוּ, אֲבַק בִּשְׁמוֹ אֲשֶׁר נִמְרָחוּ [1].
הוּרַם וְהוּנַף מִן מְתֵי שָׂכֶל וְחוּ־
לָיו נַעֲשׂוּ מָהֳרַת תְּרוּמָה קָחוּ.
יַיְמָן זְמָן הַמָּן, לְעַם אַלְמָן לְחוּ־
צִים אַף יְתוֹמִים עַל יָדִיד יִבְטָחוּ.
לוּ שָׂר בְּיוֹם עָנוּ בְּכַף אֲחָיו יְחַד
בַּל עֹל, וְלֹא זָעֲקוּ וְלֹא נֶאֶנָחוּ.
כַּף תָּקְעוּ הַיּוֹם וּבוּ יִשְׂמָחוּ,
כִּימוֹת אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ יְהוּדִים נָחוּ [2].
כֹּהֲנִים תְּמוֹל שָׁמְרוּ שִׁפַּת דָּעַת וְחַד־
לָלוּ, וְגִלָּחוּ וְרֹאשׁ יִקְרָחוּ.
כִּי הַזְּמָן קָץ בָּם, וְהֵן עוֹרֵר בָּחוּ־
נָיו, רֹאשׁ שְׁמָנִים הַגְּבִיר יִמְשָׁחוּ [3].

---

[1] ע"ר הכתוב (ישעיה לח, כא).
[2] לרעת הרש"ו יחסרו פה שתי שורות, כי המשקל אינו עולה יפה.
[3] עורר בתוניו ע"ד הכתוב (ישעיה כג, יג).

ארעפא ה' לתרש אייר תרמ"ו.

C
1102.

M. T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 24 Апрѣля 1887 года.

Типо-Литографія Л. Бермана и Г. Рабиновича. Измайл. пр., д. № 7.